

AGRESIVITATEA – UN CONCEPT COMPLEX, INTERACTIV, ETEROGEN ȘI DESCHIS

Ștefan Milea¹

REZUMAT

Se subliniază faptul că agresivitatea este un concept care: adesea, în mod eronat, este substituit de componenta sa anormală sau doar de agresiune; are la bază definiții unilaterale. În realitate conceptul de agresivitate: se referă la o structură mentală cu organizare holistică; face parte dintr-un context multisistemic marcat de factori subiectivi și de norme morale, socio-culturale, legislative, de grup și individuale într-o continuă schimbare; se sprijină pe și operează cu unele noțiuni complexe ne-riguroso conturate și intens marcate subiectiv (agresiune, agresor, victimă și martori); are un caracter interdisciplinar care angajează interactiv trei instanțe (persoana investită cu agresivitate; subiectul sau obiectul spre care este direcționată; comunitatea și instanțele sociale destinate să stabilească reguli, norme și constrângeri și să evalueze conținutul raporturilor dintre primele două fiecare operând cu standarde ale normalității care nu se suprapun integral); are implicații medico-legale; are o latură normală și una anormală ultima cu un statut interpretabil și frontiere mobile și relative. Toate acestea susțin afirmațiile din titlu și opinia conform căreia agresivității normale este de preferat să i se rezerve denumirea de combativitate.

Cuvinte cheie: Agresivitate, agresiune, combativitate.

Moto: *Agresivitatea este un fenomen atât de general încât pare inerent vieții însăși.*

Bernard și Trouvé

1. INTRODUCERE

Agresivitatea pare o noțiune ușor de definit, Dicționarul Explicativ al Limbii Române (1984) vorbind de „însușirea de a fi agresiv”, P. Popescu-Neveanu (1978) de „comportament distructiv și violent orientat spre persoane, obiecte sau spre sine”, iar N. Sillany (1996) de „tendință de a atacaun caracter belicos al unei persoane”. Sunt formulări care

fac abstracție atât de latura sa normală cât și de faptul că agresivitatea anormală se poate exprima și sub forma inacțiunii cu scop de a genera un prejudiciu sau a indiferenței față de suferința altuia sau, uneori, a satisfacției generate de aceasta. Mai mult, astăzi se vorbește insistent de abuzul prin neglijare mai ales la copii și la vârstnici.

În realitate, definiția agresivității nu este simplu de conturat. Acest fapt rămâne valabil chiar dacă interesul se limitează la latura sa anormală, așa cum rezultă din definițiile de mai sus și cum fac în mod obișnuit psihiatrii și nici dacă se confundă, în mod eronat, cu agresiunea, comportamentul agresiv sau cu violența, care sunt, e drept, cele mai relevante forme de exteriorizare ale agresivității anormale.

Chiar și așa, vorbind de agresiune, McGuire și Troisi (1999) afirmă că deși sunt multe definiții ale acesteia nici una nu este satisfăcătoare. Din acest motiv, autorul preferă să ofere o analiză a modului în care agresiunea este clasificată și pe care o consideră mai instructivă decât o definiție care, trebuie subliniat, implică recunoașterea existenței a numeroase excepții de la regulă.

¹Membru titular al Academiei de Științe Medicale
Prof. consultant UMF Carol Davila București

Adresă corespondență:
Ștefan Milea, Clinica de Psihiatrie Pediatrică
Șos. Berceni nr. 10-12, București, sector 4, c.p. 041 915

¹ Member of the Scientific Medical Academy, Consultant Professor of
University of Medicine and Pharmacy „Carol Davila” Bucharest

Correspondence address:
Stefan Milea, Clinic of Child Psychiatry,
no 10-12 Berceni Street, Bucharest, sector 4, cp 041915

Adevărul este că agresivitatea face parte integrantă dintr-un domeniu mai larg de entități interdependente în care se află alături de agresiune, agresor, victimă și numeroasele instanțe sociale chemate să le contureze. Întreg acest context cu implicații interdisciplinare (și componentele sale constitutive) este caracterizat de abordări care diferă în funcție de modelul explicativ adoptat, fiecare cu limitele sale, și de sfera mai largă sau mai restrânsă la care se dorește adaptat. În plus, domeniul și elementele sale constitutive sunt: • intens marcate de factori subiectivi și de norme morale socioculturale, legislative, de grup și individuale, într-o continuă schimbare; • supuse definirii și evaluării de către instanțe care operează cu criterii și unități de măsură care nu se suprapun integral; • și au implicații medico-legale.

La rândul său agresivitatea este: un fenomen extrem de complex care: • reprezintă un mod de structurare mentală cu organizare holistică; • are un caracter multisistemic și interdisciplinar; • se sprijină pe și operează cu unele noțiuni complexe nerigurose conturate și intens marcate subiectiv; • dispune de o componentă normală care depășește cu mult sfera anormalului care captează, de regulă, atenția.

2. DOMENIU INTENS MARCAT DE FACTORI SUBIECTIVI ȘI DE NORME MORALE, SOCIOCULTURALE, LEGISLATIVE, DE GRUP ȘI INDIVIDUALE ÎNTR-O CONTINUĂ SCHIMBARE

Aceștia operează la toate nivelurile.

Este ușor de acceptat faptul că în toate noțiunile și în toate componentele ce gravitează în jurul agresivității, factorii subiectivi, normele morale și legislative, de grup sau individuali, într-o continuă schimbare, joacă un rol important. Este un aspect la care vom reveni cu exemplificări. În următoarele rânduri ne vom referi doar la rolul factorului social și al celui subiectiv.

2.1. Factorul social. Nu vom intra în detalii deoarece considerăm că astăzi sunt suficiente argumente care susțin interacțiunea strânsă dintre factorii biologici și cei sociali existând opinii care susțin că cei din urmă au un rol prioritar. Foarte sintetic Bogdan (2009) subliniază faptul că la om factorii sociali fac diferența, ei contribuind atât la declanșarea și potențarea predispoziției biologice cât și la **generarea** și diversificarea formelor de manifestare, la orientarea

și nuanțarea acestora. Astfel, se vorbește de forme specifice de manifestare a agresivității cum sunt: agresiune psihică, morală, intrafamilială și socială, violul, incestul sau discriminarea, ca și de agresivitatea învățată.

2.2. Factorul subiectiv. El este un element cu atât mai demn de reținut cu cât, în acest domeniu, subiectivitatea este angajată în mod diferit și chiar divergent, la fiecare nivel și de fiecare din părțile implicate. Este un factor care complică și relativizează noțiunile implicate și, în final, însuși conceptul de agresivitate.

De fapt nu spunem nimic nou dacă afirmăm că acțiunile care poartă marca agresivității normale sau anormale, indiferent de natura lor, au la bază motive, intenții, explicații, justificări și interpretări care exprimă puncte de vedere individuale, aceasta fără a vorbi de situațiile subordonate agresivității anormale în care ineditul este regula. Subiectivitatea se regăsește în ambiție și perseverență, în capacitatea de a angaja resurse și forță fizică sau psihică nebanuită în atingerea scopului, în mentalitatea de învingător, în plăcerea de a acționa într-un anumit mod și, cu atât mai mult, în plăcerea de a face rău. Subiectivitatea impune interpretarea părtinitoare a faptelor, denaturarea lor voită distorsiunea grosolană a realității și chiar susținerea cu convingere a unor afirmații, interpretări sau opinii în ciuda evidenței de netăgăduit a caracterului lor eronat.

Sunt și situații în care controlul acțiunilor este diminuat de factori emoționali deosebit de intensi (furie, mânie, ură, momente coleroase, crize de afect cu îngustarea câmpului conștiinței) care domină, cel puțin pentru un timp, atât raționalul cât și întreaga desfășurare a faptelor.

Subiectivitatea influențează și modul în care acțiunile marcate de agresivitate sunt percepute și interpretate de cel căruia-i sunt destinate sau de cei din jurul acestuia și chiar de comunitate. În acest fel aceeași faptă care întrunește toate caracteristicile unei acțiuni care are la bază agresivitatea poate fi foarte diferit apreciată și interpretată. Opiniile pot fi admiringe sau reprobabile (de exemplu punctele de vedere opuse ale suporterilor întrecerilor sportive), pot înclina în a vedea într-o agresiune autentică un act de justiție, o pedeapsă bine meritată sau un prejudiciu de dimensiuni care diferă foarte mult în funcție de diferiți factori particulari celui pus să aprecieze. Se ajunge uneori ca o palmă dată de părinte propriului său copil să fie considerată ca un abuz care se impune pedepsit.

Nu numai că uneori, victima, din diferite motive, nu conștientizează agresiunea, nu o recunoaște, sau o poate chiar neaga. Ea singură o poate considera o pedeapsă meritată, o justifică sau o poate dori și chiar solicita. Suicidul poate părea din afară o autoagresiune în timp ce pentru făptuitor poate fi o izbăvire sau să fie efectuat cu scopul de a pedepsi pe cineva. O relație sado-masochistă este și ea foarte diferit apreciată de cei implicați și de un privitor din afară. Ironia, sarcasmul, glumele sunt și ele diferit percepute în funcție de individ, situație sau context. O jignire aparent banală poate leza sensibilități nebănuite care, la rândul lor, pot genera răspunsuri în cadrul cărora controlul este scăpat din mâini și exemplele pot, astfel, continua.

Dacă la acestea adăugăm și factorii morali, socioculturali și legislativi într-o continuă schimbare și divergențele dintre ei, vom înțelege dificultatea conturării unui punct de vedere unitar al celor implicați direct sau indirect, fapt care impune uneori derogări de la reguli și recunoașterea de excepții.

3. ELEMENTELE CONSTITUTIVE ALE DOMENIULUI SUNT SUPUSE DEFINIRII ȘI EVALUĂRII DE CĂTRE INSTANȚE INDEPENDENTE CARE OPEREAZĂ CU STANDARDE ALE NORMALITĂȚII CARE NU SE SUPRAPUN INTEGRAL

De fapt se știe că normele morale, socioculturale, individuale și cele legislative care operează în acest domeniu nu sunt identice. Nu este vorba de faptul că unele sunt mai concesive decât altele ci și de existența de opțiuni divergente. Fenomenul se repercută direct asupra stabilității și a rigurozității noțiunilor pe care se sprijină conceptul de agresivitate și asupra domeniului în care el este implicat.

4. IMPLICAȚII MEDICO-LEGALE ALE DOMENIULUI

Există o legătură directă, indiscutabilă, între agresivitate, sănătate mintală și lezarea drepturilor cetățenești. Din acest motiv participarea sectorului juridic și a celui medical la definirea agresivității și a noțiunilor pe care aceasta se sprijină și cu care interacționează este de necontestat. Pe de o parte, sectorului juridic îi revine sarcina de a stabili normele legislative care definesc agresiunea, agresivitatea anormală, agresorul, prejudiciul și dimensiunea sa, vinovăția, circumstanțele atenuante sau agravante,

calitatea de martori și rolul acestora, pedepsele și în general tot ceea ce privește reglementarea problemelor legate de conflictul dintre părți. La rândul său sectorul medical, prin serviciile sale psihiatrice și prin comisia medico-legală, are datoria de a atesta și evalua cu ajutorul instrumentelor sale starea de sănătate psihică a agresorului, a victimei și a martorilor, discernământul asupra faptelor, și riscul de recidivă.

5. AGRESIVITATEA UN MOD DE STRUCTURARE MENTALĂ CU ORGANIZARE HOLISTICĂ

Se poate afirma că agresivitatea este mai mult decât o simplă trăsătură psihologică, așa cum se consideră în mod obișnuit. În fapt, ea exprimă mai ales un anumit mod intrinsec și dinamic de a fi al individului, respectiv un fel de a reacționa la stimulii externi și interni, fapt care-și pune amprenta asupra tuturor proceselor și funcțiilor psihice. Ca atare se poate vorbi de un mod agresiv de a gândi, a vorbi, a percepe, a acționa, a reacționa sau a munci, de a se bucura, sau suferi și iubi și, în general, de a fi. Expresia acestui fel de a fi se concretizează în diferite gânduri și trăiri, în acțiuni sau inacțiuni, în atitudini, aspirații și comportamente normale sau anormale, într-un cuvânt în tot ceea ce-l reprezintă pe individ.

6. AGRESIVITATEA SE SPRIJINĂ PE ȘI OPEREAZĂ CU UNELE NOȚIUNI COMPLEXE NE RIGUROS CONTURATE ȘI INTENS MARCATE SUBIECTIV

Este vorba în primul rând de noțiunile de agresiune, agresor, victimă, și martor toate variabil conturate în funcție de factori morali, subiectivi, sociocultural și legislativi.

6.1. Agresiunea. Într-o formulare simplă dar incompletă, agresiunea este definită ca „atac împotriva unei persoane sau stat” (DEX-1984). O considerăm o definiție incompletă din mai multe motive: pune accentul doar pe acțiunile mai mult sau mai puțin violente ignorând atât inacțiunile cât și formele subtile, mai bine sau mai slab disimulate, care pot fi și ele tot agresiuni; omite faptul că agresivitatea poate fi îndreptată și exprimată și împotriva animalelor, a obiectelor sau spre sine; permite să se presupună dar nu specifică în mod expres în ce măsură ele sunt acte voite și că, de regulă, urmăresc cu premeditare realizarea unui prejudiciu și/sau a beneficiului care decurge din acesta.

În realitate agresiunea este un fenomen complex cu numeroase forme de manifestare la nivel social sau individual, cu conotații culturale, subiective și legislative și repere mobile care nu permit o definiție fără cusur.

Considerăm că o putem defini ca: **fapte (acțiuni sau inacțiuni) nepermise, generatoare de prejudicii, îndreptate în mod voit împotriva unor ființe sau lucruri care cu unele excepții, sunt săvârșite cu rea intenție, în interesul făptuitorului și în detrimentul victimei.** Astfel sunt subliniate atât caracterul de acțiuni sau inacțiuni negative, intenționate, în dezacord cu victima și în interesul făptuitorului cât și existența unor excepții de la regulă. În plus și foarte important, sintagmele „acțiuni nepermise” și „cu unele excepții” evidențiază caracterul deschis al conceptului. De asemenea, aspect demn de reținut, se pune accentul pe faptul că agresiunea este un fenomen interactiv. El opune două entități. De o parte agresorul care în mod obișnuit urmărește conștient și cu rea intenție un scop în interesul său, de cealaltă parte, victima care suferă consecințele.

Afirmația privind caracterul deschis al conceptului de agresiune este susținută de două argumente.

Primul argument este oferit de existența a numeroase forme de comportament cu statut incert care alimentează procesul continuu atât de dezincriminare cât și de identificare a unor noi tipuri de agresiuni. Este vorba pe de o parte, de eliminarea unor constrângeri impuse de normele sociale din domeniul sexualității, statutului familiei, tratamentului stărilor de dependentă etc. care limitează drepturile individului, iar pe de altă parte, de un proces de nominalizare a unor noi și variate forme de abuz. Astăzi, chiar și în cazul constrângerile educative și al planurile de învățământ prea încărcate se vorbește într-un fel sau altul de abuz, atitudinea opusă fiind justificată de caracterul lor bine intenționat.

Al doilea argument al caracterului deschis al conceptului de agresiune îl reprezintă existența excepțiilor, respectiv al manifestările agresive cu caracter particular. Ele se delimitează pentru că au fie o motivație aparte, fie le lipsesc sau este dificil de demonstrat prezența unor caracteristici importante pentru confirmarea lor ca agresiuni. Avem în vedere: caracterul de act rău intenționat urmărit conștient, opoziția victimei și/sau capacitatea uneia sau a ambelor părți de a evalua faptele și consecințele lor. Sunt aspecte care în mod normal ar trebui să excludă ideea de agresiune. În caz contrar, s-ar impune să vorbim de agresiuni și

în cazul: comportamentelor care, deși presupun prejudecii și victime, fac parte din cele mai necesare, mai obișnuite sau mai firești acte atitudini sau acțiuni ale omului; accidentelor de circulație; prejudiciilor determinate din neglijență, neatenție, greșeli; sau la copiii mici, așa cum se procedează în mod eronat uneori. Cu toate acestea, în mod obișnuit sunt încadrate aici și:

- *Agresiunile efectuate de subiecți în contextul unor afecțiuni psihice severe.* Este vorba de afecțiuni psihice cu o simptomatologie proprie dominantă care anulează sau deformează unele din criteriile de bază care definesc agresiunea și marginalizează manifestările agresive care devin un simptom subordonat afecțiunii psihice. Din aceste motive, de această dată, accentul se pune pe suferința psihică de bază care dictează modul în care sunt abordate făptuitorul și faptele sale. Se au în vedere:

- agresiunile săvârșite pe fondul unor tulburări cantitative sau calitative de conștiință, stări crepusculare îndeosebi, crize epileptice psihomotorii, dar și cele din stări toxice – alcool, droguri, din cadrul unor demențe sau a unor deficiențe mintale grave. În toate aceste cazuri intenția, capacitatea de a evalua acțiunile, de a anticipa și urmări în mod conștient consecințele faptelor și a le aprecia în mod adecvat sunt discutabile dacă nu absente. Tot aici pot fi incluse și manifestările autoagresive din sindromul Lesch-Nyhan, din unele dismetabolii sau din unele deficiențe mintale severe cu sau fără note autiste al căror mecanism de producere este prea puțin cunoscut;

- manifestările hetero- și autoagresive cu substrat obsesiv-compulsiv întâlnite în primul rând în tulburarea Gilles de la Tourette sau în unele cazuri de tulburare autistă (Milea -2008), mai ales acolo unde adoptarea de către pacient a unor conduite preventive sub forma a ceea ce poartă numele de „self-restraint” confirmă caracterul compulsiv al manifestărilor (Silverman și col. – 1984). Faptul că substratul lor se situează în straturile profunde ale psihicului le apropie de agresiunile expresie a agresivității anormale în timp ce beneficiul consecutiv realizat prin eliberarea de tensiunea emoțională care însoțește fenomenul obsesiv-compulsiv, de agresiuni în general. Cu toate acestea, lor le lipsesc elemente definitorii, caracterul intenționat și cu atât mai mult ostilitatea și satisfacția reușitei. Aceasta deoarece se știe că, prin definiție, pacientul se străduiește să opună rezistență compulsiilor agresive verbale sau fizice dar, fiind incapabil să le facă față, este nevoit să le cedeze;

- și agresiunile psihoticilor, pe care motivația delirantă îi face să considere că fac o faptă bună, că

îndeplinesc o misiune divină, că sunt în rol de justițiar sau în legitimă apărare, opinie tangentă cu perspectivele care vorbesc astăzi de justetea atacului preventiv. De această dată, deși suntem departe de ceea ce este o agresiune, primează faptul că avem de a face cu manifestări care prin gravitatea consecințelor și riscul mare de recurență necesită o atenție deosebită.

• În rândul excepțiilor de la definiție un loc aparte îl ocupă importanta grupă a agresiunilor care au la bază complexul irascibilitate, iritabilitate, impulsivitate și pragul scăzut la frustrare pe care, pentru a simplifica lucrurile, îl vom numi complex al reacțiilor de scurt circuit. Este vorba de agresiuni care apar aproape neașteptat ca răspuns imediat și exagerat la conflicte adesea banale. Au o desfășurare brutală și aspect critic. În cazul lor se vorbește adesea de caracter neașteptat, exploziv, coleros, violent, de furie necontrolată, de mânie oarbă, și uneori, dacă ating intensitatea maximă, de crize de afect cu îngustarea câmpului conștiinței, amintirea vagă a faptelor și chiar cu amnezie lacunară. Sunt aspecte care pun sub semnul întrebării prezența relei intenții, a timpului necesar deliberării acțiunilor, a unui scop urmărit conștient sau a realizării semnificației consecințelor, criterii valoroase care, așa cum am mai spus, contribuie în mod obișnuit la definirea agresiunilor. Cu toate acestea este indiscutabil că ele dezvăluie un prag scăzut al toleranței la frustrare, respectiv agresivitatea anormală de fundal. Se întâlnesc mai ales la epileptici, în sindroame psiho-organice cerebrale sau la personalitățile exploziv-agresive și paranoice.

• *Larga paletă a comportamentelor autoagresive* cărora, firește, le lipsește în primul rând opoziția victimei. Astfel, unele urmăresc obținerea de beneficii ca în următoarele cazuri: suicidul din stările depresive efectuat cu convingerea că în acest mod se scapă de tot și de toate; a celor destinate șantajului sau care urmăresc, după caz, compasiune, admirație, auto-pedepsire; sau a autoagresiunilor care, prin stimularea durerii, oferă recompensa unui surplus de endorfine naturale. Altele intenționează să pedepsească pe cei care vor rămâne cu regrete, cu conștiința încărcată, sau cu sentimentul vinovăției.

• *Abuzurile sexuale la minor* care se realizează cu acordul și, uneori, la inițiativa victimei;

• *Situația mult discutată a pedepselor, mai ales fizice, percepute uneori ca abuz* dar considerate ca bune intenții sau a avea un rol educativ de către părinți, educatori sau publicul larg. Aici lipsește intenția de a aduce un prejudiciu sau de a obține un beneficiu per-

sonal. De fapt, la acest nivel au loc neconținut procese de evaluare, de decantare, de eşalonare, de selectare și de delimitare după criterii, din păcate, subiective și continuu discutabile a felului pedepselor acceptate și a nivelului până la care acestea sunt educative și de unde ele încep să constituie agresiuni. Trebuie spus și că, din păcate, aici judecata nu numai că este subiectivă. Ea are un caracter prea general fiind făcută formal, de pe margine, context care nu ține seama de faptul că adevăratul rol al pedepselor ține de măsura în care subiectul pedepsit este suficient de pregătit sau capabil să-și conștientizeze atât vina cât și caracterul meritat al pedepsei. În plus, cine poate susține cu argumente temeinice că la copil, o pedeapsă fizică este totdeauna mai inacceptabilă decât oricare alta, în timp ce, la adult, accentul este pus mai ales pe privarea de libertate.

Complexitatea subliniată a noțiunii de agresiune cu implicații asupra conceptului de agresivitate suscită precizări și nuanțări în cel puțin trei planuri:

a. Primul plan este cel legat de marea diversitate a formelor de manifestare și a particularităților acestora.

Ca acțiuni sau inacțiuni nepermise agresiunile pot fi îndreptate spre alte persoane sau spre bunurile acestora, spre animale, spre instituții dar și spre sine (autoagresiune). Ele pot fi directe sau indirecte, pot avea un caracter manifest, deschis și chiar violent sau mai mult sau mai puțin disimulat, pot urmări însușirea de bunuri, pedepsirea, răzbunarea, realizarea unui prejudiciu, plăcerea de a face rău sau pot să fie expresia unor tulburări psihice majore care aduc cu ele explicații specifice. La rândul lor, acțiunile agresive pot merge de la simple demonstrații de forță adresate tuturor și nimănui, la injurii, jigniri, distrugerii de obiecte, vandalism, atac armat, crime sau fapte antisociale de o cruzime ieșită din comun. Referitor la ele sunt necesare și alte detalii capabile să particularizeze agresiunile în funcție de tipul de acțiune: • neprovocată, sau, dimpotrivă, provocată, • nemotivată, motivată insuficient sau aberant; • neașteptată sau, dimpotrivă, anunțată; • imediată unei provocări sau, dimpotrivă, în urma așteptării cu calm a unui moment avantajos; • nepremeditată, impulsivă, ca reacție de scurt circuit sau dimpotrivă cu migală pregătită; • ca urmarea a propriei inițiative și voințe, din interes material sau la comanda unei alte persoane. • realizată cu sânge rece, detașare, ostilitate, ură, furie, de frică sau, dimpotrivă, cu satisfacția revanșei; • săvârșită cu discernământ deplin, atenuat sau fără; • urmată sau nu de sentiment de culpabilitate; • cu motivație

delirantă, cu mecanism compulsiv sau cu convingerea unor intenții bune etc. De asemenea, trebuie ținut seama de existența unor motive, circumstanțe favorizante, atenuante sau agravante sau de faptul că sunt oferite justificări temeinice dar și interpretări diferite ale acțiunilor unei persoane de către cei implicați.

Nu în ultimul rând trebuie să se țină seama și de cine este cel asupra căruia este îndreptată agresiunea și de contribuția activă sau pasivă a acestuia.

O delimitare deosebit de importantă pentru subiectul nostru este cea care împarte agresiunile în două mari categorii: • tipul reprezentat de manifestări care sunt exteriorizări ale agresivității anormale ale individului în care accentul cade pe particularitățile psihologice ale făptuitorului. Ele se remarcă prin caracter nemotivat, insuficient sau aberant motivat, prin ostilitatea, respectiv reaua intenție cu care este săvârșită agresiunea și prin satisfacția și chiar plăcerea de a o fi realizat; • și tipul care include agresiunile determinate prin toate celelalte mecanisme unde, în mod obișnuit, accentul se pune pe fapte, pe particularitățile acestora, și pe scopul principal al agresiunii reprezentat de beneficiul care rezultă în urma prejudiciului.

La primul tip de agresiuni, subiectul central al prezentării, vom reveni mai pe larg ulterior.

Cel de-al doilea tip de agresiuni cuprinde forme de manifestare și consecințe pe măsura diversității mecanismelor posibile. Sunt agresiuni ce urmăresc: însușirea de bunuri; satisfacere unor nevoi stringente – de hrană, de bani, de droguri, de adăpost, sexuale, de apărare, etc. Altele sunt: realizate sub imperiul fricii, al panicii, al unor situații percepute ca fără altă ieșire; excese accidentale ale agresivității normale ca urmare a unor circumstanțe externe favorizante; situații în care victima a fost confundată sau –a aflat întâmplător la locul și în momentul nepotrivit; modalități de catharsis, de descărcare a unor tensiuni emoționale, sau declanșate la supărare justificată, situație în care îmbracă de regulă forme verbale în care năduhul se varsă la întâmplare asupra tuturor, a nimănui sau a obiectelor din jur; și chiar consecința unor constrângeri din partea altor persoane etc.

b. Al doilea plan este cel al raporturilor dintre agresiune și agresivitate. Aceasta deoarece, adesea în limbajul curent și nu numai, agresiunea și chiar comportamentul agresiv substituie în mod eronat agresivitatea.

De fapt, agresivitatea este substituită de agresiune deoarece reținând doar ceea ce apropie cele două noțiuni, respectiv faptul că cea dintâi se află adesea

(subliniem nu și totdeauna) la originea celor din urmă, se ignoră esențialul care le deosebește. Astfel, se minimizează faptul că agresiunea nu este agresivitatea însăși și că ea reprezintă doar o parte a formelor sale anormale de exteriorizare. Mai mult, în timp ce agresiunile nu sunt în toate cazurile expresie a agresivității, aceasta din urmă are, la rândul ei, numeroase forme de exprimare în cadrul comportamentului normal cât și forme anormale care, cantonate sub formă latentă în spațiul subiectiv, nu se manifestă ca agresiuni. În fapt, agresiunea expresie a agresivității anormale este fie precedată de dorință și de intenție care la un moment dat, devin acțiune sau inacțiune rău voitoare, fie o manifestare violentă ostilă expresie a unui prag de frustrare scăzut. Și în primul și în al doilea caz faptele se constituie ca agresiune doar dacă se finalizează sub formă de consecințe apreciate negativ, respectiv ca prejudiciu recunoscut, de la caz la caz, de către cel vizat și/sau de către anturaj, comunitate, normele morale sau lege. Lipsa prejudiciului lasă de o parte atât situațiile în care acțiunile sau inacțiunile rău intenționate nu ajung să se finalizeze (tentativele nereușite) cât și agresivitatea anormală ce rămâne cantonată la nivel fantasmatic sau care în stare de dorință latentă, așteaptă un moment prielnic să se manifeste.

Ca atare, agresivitatea anormală îl caracterizează pe cel care poate iniția și duce la capăt sau doar gândi și dori acte sau inacțiuni cu intenția de a face rău în timp ce agresiunea se atestă doar dacă faptele se finalizează cu un prejudiciu recunoscut. De aici se înțelege că pragul de frustrare scăzut sau dorința și intenția de a face rău reprezintă agresivitatea anormală și pe cel care le poate pune în aplicare, chiar dacă ele nu ajung să se finalizeze sau dacă consecințele lor nu sunt recunoscute ca prejudiciu. Din cele afirmate înțelegem că agresivitatea anormală se află de partea celui care inițiază și poate acționa cu intenția de a face rău în timp ce agresiunea se plasează la polul opus, respectiv de partea victimei care recepționează efectele negative. De asemenea, agresiunea are în centru victima și consecințele negative realizate intenționat, în timp ce agresivitatea pe făptuitorul marcat de ostilitatea sa.

c. Cel de al treilea plan în care se impun detalieri în ceea ce privește agresiunea este cel care se referă la diferitele ipostaze ale prejudiciului. Conform DEX (1984) prejudiciul este definit ca pagubă sau daună. Acestea pot fi fizice, psihice, morale sau materiale astfel că pot fi vizate viața, integritatea, sănătatea, valorile emoționale, morale sau sociale ale unui individ sau ale unor instituții.

Este o formulare prea generală în cazul prejudiciilor determinate de agresiuni. Sunt necesare o serie de detalieri indispensabile pentru aprecierea rolului pe care-l ocupă prejudiciul în definirea agresiunii și a tipurilor sale.

În primul rând este vorba de impactul normelor morale, socioculturale, ale legislației și ale subiectivității individului asupra semnificației prejudiciului. La acestea se adaugă particularitățile personalității și a opiniilor celui asupra căruia este îndreptată agresiunea. Opțiunea acestora poate merge de la a inventa, a exagera sau a invoca prejudiciul până la a-l minimaliza, ascunde, justifica, accepta sau chiar a-l solicita.

S-a subliniat mai sus că pentru a reprezenta consecința unei agresiuni prejudiciul trebuie să îndeplinească mai întâi două condiții.

Prima condiție impune ca prejudiciul să fie rezultatul unei acțiuni sau inacțiuni nepermise care să urmărească intenționat realizarea acestuia sau însușirea beneficiului care rezultă în urma sa. Această condiție este necesară deoarece sunt numeroase cazurile în care acțiunea sau inacțiunea cuiva determină neintenționat daune fără ca ele să fie considerate agresiuni, prejudiciul intrând, din acest motiv, în categoria unor consecințe accidentale sau colaterale. Precizăm și că recunoașterea și neacceptarea de către victimă a prejudiciului, caracterul nemotivat, insuficient sau aberant motivat al acțiunii sau inacțiunii generatoare de daune sunt argumente suplimentare utile pentru susținerea diagnosticului de agresiune. Prezența lor nu este, însă, o condiție obligatorie, ele putând lipsi.

Cea de-a doua condiție pretinde ca prejudiciul să fie recunoscut ca atare, nu neapărat de victimă ci nominalizat și recunoscut de normele morale și socio-culturale, dar mai ales de către legislație.

Aparent simple la o privire superficială, condițiile legate de prejudiciu, necesare definirii agresiunii, au un caracter complex și în parte ambiguu, aspecte amplificate în practică de implicarea factorilor psihologici, sociali și morali și a dimensiunii lor subiective. Acești factori interferează cu criteriile respective, relativizează valoarea prezenței sau a absenței lor și lasă loc pentru excepții și controverse. Sunt aspecte foarte importante deoarece ele pun comisiile de expertiză medico-legală la grea încercare și impun o evaluare ținând seama de întregul context.

Pe de o parte, nu sunt puține situațiile în care, din diferite motive, criteriile definitorii obișnuit indispensabile pot lipsi sau cei implicați să aibă opinii diametral opuse.

Avem în vedere faptul că prejudiciul poate să nu fie recunoscut total sau parțial de către legislație, de către normele morale sau socioculturale, de făptuitor, de victimă, de anturajul acestuia, sau de asocieri ale celor menționați. Dimpotrivă, el poate fi mai mult sau mai puțin exagerat sau chiar fals incriminat. Aici în joc intră și vârsta, nivelul mintal, starea psihică și interesul atât ale inițiatorului cât și ale victimei minimalizând sau amplificând semnificațiile. Abuzul sexual asupra minorului oferă exemple concrete pentru cele mai multe din aspectele legate de recunoașterea prejudiciului. Astfel că adesea, semnificația sa reală nu este realizată mult timp de către minor ceea ce nu-i diminuează ci dimpotrivă îi amplifică gravitatea. De asemenea, tănuire sau negarea sa de către făptuitor și chiar de către victimă, familie și comunitate au și ele adesea motivații temeinice. La polul opus menționăm numeroasele constrângeri educative, norme de conduită sau reguli de profilaxie primară pe care le impune intenționat comunitatea și care sunt percepute negativ, ca restrângere a libertății individuale și chiar ca abuz de către unii membri ai săi în general și de către copii în special deși multe din ele sunt în propriul lor beneficiu.

Trebuie menționat și faptul că adesea există motive, circumstanțe favorizante, atenuante sau agravante sau sunt oferite justificări temeinice dar și interpretări diferite ale agresiunilor de către cei implicați. Au fost timpuri în care onoarea te obliga să nu lași o ofensă fără replică imediată chiar cu prețul vieții. Este un punct de vedere încă prezent în anumite grupuri sociale. În plus, în rândul copiilor funcționează opinia că singurul vinovat în situații conflictuale este cel care le-a provocat fără să aibă importanță nici intensitatea și gravitatea răspunsului și nici faptul că astăzi nu trebuie să-ți faci singur dreptate.

6.2. Agresorul. Agresor este persoana care a săvârșit o agresiune. De regulă este o altă persoană dar poate fi și victima însăși. Indiscutabil că toate elementele care particularizează agresiunile îl vizează direct sau indirect și pe agresor. El poate fi sau nu o persoană caracterizată prin agresivitate deoarece, așa cum s-a subliniat și alte motive îl pot determina să comită agresiuni. În primul caz, scopul urmărit este, în primul rând, producerea unor suferințe mai mult sau mai puțin gratuite. În cel de al doilea, scopul principal îl constituie obținerea unui beneficiu personal prejudiciul reprezentând o consecință colaterală. Agresorul poate fi o persoană cu sau fără discernământ, sănătoasă sau bolnavă psihic, poate avea tulburări de personalitate, poate să-și

recunoască fapta și s-o regrete, poate, s-o nege, s-o justifice, să o considere pe deplin sau parțial justificată sau chiar să afirme că victima ar fi meritat și mai mult.

Există și alte accepțiuni cu mult mai largi ale noțiunii de agresor acesta fiind reprezentat de orice factor care are un efect distructiv, care determină o reacție de apărare, care atentează la integritatea morfofuncțională sau asupra homeostaziei unui sistem, fie el mai simplu sau mai complex.

6.3. Victima unei agresiuni poate fi ființă, lucru sau o instituție. Ființă fiind, din diferite motive inclusiv propria subiectivitate, ea poate sau nu conștientiza și recunoaște agresiunea, poate s-o accepte, s-o ascundă, s-o diminueze sau s-o amplifice subiectiv, poate să-l incrimineze sau să-l protejeze pe agresor poate juca un rol pasiv sau dimpotrivă activ provocându-l pe acesta. De fiecare dată este necesară implicarea martorilor, a probelor și a legii cu ajutorul cărora se poate răspunde care este rolul agresivității făptuitorului și al victimei.

6.4. Martorii. Ei sunt de multe ori elemente cheie în evaluarea agresivității agresorului. Nu trebuie omis faptul că și ei pot fi deosebit de subiectivi în aprecieri.

7. AGRESIVITATEA ARE UN CARACTER MULTISISTEMIC ȘI INTERDISCIPLINAR

Structură complexă cu valențe psihologice, sociale, morale, etice, juridice, medicale, medico-legale și nu numai, agresivitatea se validează doar în contextul unor interacțiuni complexe dintre sisteme complementare care angajează din plin psihologia, psihiatria, medicina legală, sociologia, morala, legislația, etica, cultura și în general toate instanțele societății.

Intr-adevăr, chiar dacă agresivitate caracterizează în primul rând profilul personalității unui individ și acțiunile acestuia, ea nu poate ființa și nu se poate atesta și exprima plenar fără a se raporta: la atitudini, acțiuni sau inacțiuni ale cuiva, care privesc pe cineva sau ceva (ființă sau obiect); la modul în care ea este receptată de cei vizați; și la semnificația morală, etică, socială, medico-legală și subiectivă, individuală sau colectivă a modului în care se afirmă și a consecințelor acestuia. În acest fel, agresivitatea trebuie privită ca ansamblul imaginilor complementare oferite de interacțiunea dintre trei entități: • persoana investită cu agresivitate; • subiecții sau obiectele spre care ea este direcționată, asupra cărora se manifestă, care o

recepționează și reacționează, fiecare în felul său; • și desigur, instanțele care stabilesc regulile raporturilor dintre primele două. Sunt elemente pe care agresivitatea le pune față în față dar care la rândul lor, marcate de propria subiectivitate, îi conferă identitate și validitate.

a. Prima entitate angajată interactiv - persoana investită cu agresivitate normală sau anormală. Ea este elementul principal deoarece în esență, agresivitatea pe ea o caracterizează și o reprezintă. Persoana investită cu agresivitate poate acționa; • conform felului său de a fi, nevoii de afirmare, dorinței de a fi apreciat sau admirat, de a ieși în evidență sau de a răspunde încurajărilor, stimulării și chiar recompenselor celor din jur fie că aceștia sunt simpli spectatori sau susținători; • conștient sau nu; • impulsiv sau compulsiv. Ea poate: • decide, premedita și controla cu sânge rece ceea ce face; • să-și piardă controlul și chiar să nu-și explice cum de a acționat într-un mod sau altul; • avea motivele, explicațiile și justificările sale; • poate aprecia critic sau dimpotrivă să-și considere faptele firești, îndreptățite și chiar necesare; • să se justifice ajungând să fie convinsă de dreptul său de a se comporta așa; • să nu fie capabilă să reanalizeze semnificația acțiunilor sale și chiar să susțină că a fost bine intenționată, nu a avut altă soluție, că cineva trebuia să dea o lecție, că a fost provocată sau îndemnată, că a fost în legitimă apărare sau că nu-și aduce aminte ce a făcut. Oricum, agresivitatea este totdeauna însoțită de un mod evident subiectiv de a aprecia faptele generate de ea.

Agresivitatea cu care este investită o persoană este o structură psihică mobilă care are multiple forme de manifestare și diferite grade de intensitate care merg de la normal la anormal. Ea are capacitatea de a răspunde diferit în funcție de individ și de numeroși alți parametri astfel că se pot identifica factori și circumstanțe care o favorizează, o declanșează, o controlează, o orientează, o atenuază sau o reprimă. Din aceste motive ea se poate dezvălui mai mult sau mai puțin vizibil, mai mult sau mai puțin spontan sau doar în anumite situații.

b. A doua entitate angajată interactiv - subiectul (om sau oricare altă ființă) ori obiectul spre care este direcționată agresivitatea. Ea, în postura de partener sau de victimă, este o componentă indispensabilă sistemului deoarece, pe de o parte, spre ea este îndreptată agresivitatea, iar pe de altă parte, ea este cea care o recepționează, o evaluează o validează și reacționează mai întâi. În plus, de cele mai multe ori ea este participant activ având o contribuție mai mare sau mai mică,

mai simplă sau mai complexă, directă sau indirectă, conștientă sau nu. Aceasta deoarece: cu ea purtătorul de agresivitate intră în competiție, în fața ei se afirmă sau se impune în primul rând; ea este cea care adesea acceptă nu numai să intre în competiție, ci chiar să și piardă. Mai mult, ea poate provoca sau stimula și chiar poate merge până la situația în care poartă întreaga responsabilitatea, astfel că agresiunea căreia-i este victimă nu este altceva decât legitimă apărare. Sunt și situații în care ea poate avea un rol pasiv și poate deveni victimă, atunci când regulile competiției nu sunt respectate, agresivitatea este anormală sau s-a aflat întâmplător în calea agresorului, într-un loc și într-un moment nepotrivit. Desigur că și ea este implicată în aprecierea, adesea subiectivă a faptelor, a situației sale și a prejudiciului suferit.

c. A treia entitate angajată interactiv este reprezentată de comunitate și de instanțele sociale. Este vorba de: instanțe morale, socioculturale, legislative, medico-legale și etice. Ele au rolul de a stabili reguli, norme și constrângeri, de a organiza competiții și de a reglementa modul lor de desfășurare ca și de a evalua de pe poziții neutre, din unghiuri diferite și în planuri multiple, conținutul raporturilor dintre primele două entități și foarte important, de a delimita normalul de anormal.

Instanțelor de mai sus li se adaugă martorii și membrii comunității care direct sau indirect contribuie și ei la desfășurarea și evaluarea manifestărilor expresie a agresivității. Ei pot încuraja comportamentul agresiv prin pasivitate sau ca spectator, pot încuraja și recompensa în diferite feluri pe învingător sau dimpotrivă, prin prezență sau intervenție activă pot atenua sau chiar bloca desfășurarea evenimentelor.

Martorii, la rândul lor marcați de subiectivitate, au rolul de a relata de pe poziții pe cât posibil neutre, tot ceea ce știu despre cele petrecute.

Complexitatea domeniului, implicațiile sale sociale și medicale, pericolozitatea unora din formele de manifestare ale agresivității și importantul quantum de subiectivitate care gravitează în jurul său impun implicarea și confruntarea tuturor acestor instanțe. Însă, cu toată diversitatea lor, adesea ele rămân datoare deoarece nu pot întotdeauna: cuprinde și clarifica în egală măsură toate aspectele, asigura un grad satisfăcător de rigurozitate și nici oferi un consens deplin. Nu este vorba doar de faptul că unele instanțe sunt mai îngăduitoare decât altele ci de existența atât de opțiuni și de opinii divergente, cât și de imposibilitatea de a acoperi cu norme diversitatea problematicii domeniului.

8. NOȚIUNEA DE AGRESIVITATE DEPĂȘEȘTE LARG SFERA ANORMALULUI

Dacă din motive ușor de înțeles, în mod uzual agresivitatea este adusă în centrul atenției și a preocupărilor diferitelor instanțe ale societății pentru latura sa anormală, de la început trebuie subliniat că, în realitate, în viața de toate zilele, versantul său normal are o reprezentare mai mare și mai importantă. De fapt, astăzi dispunem de numeroase date care atestă că agresivitatea este o prezență constantă în comportamentul normal al individului și că ea modulează maniera de răspuns a individului la diferiții stimuli externi și interni. Este ceea ce indirect se afirmă și în Dicționarul Explicativ al Limbii Române (1984) atunci când se subliniază că ea "constituie uneori un simptom patologic". Bernard și Trouvé (1977) afirmă că la nivel elementar, agresivitatea este reprezentată de orice răspuns la tentativa de modificare a homeostaziei unui sistem funcțional, că reacții agresive se întâlnesc la nivelul tuturor structurilor sistemului nervos. Mai mult autorul susține că agresivitatea este un fenomen universal care se află în centrul vieții normale sau cum spune Adler (citată de Gorgos -1987), este o aspirație general umană. La rândul său Sillany (1996) vorbește și el de o accepțiune largă a termenului de agresivitate care include și „acea dispoziție fundamentală datorită căreia ființa vie poate obține satisfacerea trebuințelor sale vitale, în principiu, alimentare și sexuale”. Adler (1908 - citată de Bernard P Trouvé 1977) și Freud (1920) vorbesc de pulsivitatea agresivă. De fapt concepția psihanalitică oferă o întregă teorie care plasează pulsivitatea agresivă în centrul proceselor care, de la naștere, contribuie la edificarea comportamentului normal.

Adoptând un punct de vedere etologic K. Lorentz (1969) și școala sa consideră agresivitatea ca unul din cele patru instincte care guvernează comportamentul tuturor speciilor, astfel că ea reprezintă o caracteristică în primul rând a comportamentului normal, punct de vedere cu care desigur că suntem de acord. Această afirmație nu ignoră opiniile lui P. Karly (1971) și ale adepților săi care, punând accentul pe conduitele agresive și mecanismele lor de producere, consideră că ele nu reprezintă altceva decât rezultatul interacțiunii individului cu mediul său de viață, cadru în care condiționarea și învățarea joacă un rol central în adoptarea unui comportament agresiv. Considerăm însă că astăzi, în contextul în care genetica modernă

recunoaște interacțiunea strânsă dintre factorii genetici și cei de mediu în domeniul comportamentului uman, trebuie acceptat că rolul acestora din urmă poate fi scos în evidență de o predispoziție genetică congruentă, în așa măsură încât contribuția ei rămâne în umbră. De fapt astăzi este bine cunoscută existența la nivelul structurilor arhaice cerebrale a unor centri și zone neuroanatomice ca și a unei baze neurochimice care gestionează quantumul de agresivitate normală și patologică a individului, ca și a unor mijloace de investigație psihologică care evidențiază existența unor paternuri de răspuns caracteristice agresivității. Aceasta cu atât mai mult cu cât nu trebuie uitat că agresivitatea este direct implicată în comportamente indispensabile conduitei cotidiene normale cum sunt: mândria, ambiția, opoziția activă și pasivă, dorința de a se pune în valoare, de a ieși în evidență, de a se afirma și a se impune, în nevoia de a reacționa, de a cunoaște de a atinge un scop, de a se autodepăși și de a depăși pe alții, de a trece peste dificultăți și obstacole, de a se confrunta și de a lupta pentru ceva sau cu cineva și de a învinge sau de a nu se lăsa umilit și, de sigur, de a răspunde la provocări și de a se apăra. Vorbind de apărare, aici se are în vedere sensul său cel mai larg în care sunt incluse mai întâi toate situațiile generate de un mediu extern biologic, fizic sau psihic ostil. El se întinde de la agresiunea microbiană și poluare la limbaj obscen, lezarea onoarei sau amenințări vitale. De fapt, supraviețuirea și chiar existența obișnuită necesită implicarea în permanență a unor sisteme de apărare inclusiv a celui imunitar. La acestea se adaugă un întreg complex de comportamente normale în care agresivitatea este implicată direct. Este vorba de comportamentele dictate de nevoia satisfacerii instinctelor alimentar, sexual și de apărare, toate, în același timp, indispensabile conservării individului și speciei, dar și generatoare firești de agresiuni și de victime nevino-vate.

Preferința copilului mic pentru jocuri în care plăcerea de a construi este dublată de cea de a strica pentru a relua aceeași activitate, și mai apoi pentru jocurile cu săbii și pistoale; modelul de identificare masculină sugerat anume băieților; cultivarea ambiției, a dârzeniei a afirmării de sine sunt tot atâtea domenii în care agresivitatea este angajată și stimulată. Le urmează comportamentele care deși pot determina frustrări, prejudicii și chiar agresiuni evidente resimțite de un altul fiindă sau obiect sunt și ele necesare sau firești. Dăm ca exemplu: competițiile de orice fel, dorința de afirmare, dar și culesul unei flori pentru a fi

dăruită partenerei, mersul pe iarbă (gesturi care pentru floare și iarbă sunt agresivități), râsul pe care trebuie să ți-l înăbuși sau justifici atunci când prietenul cade pe neașteptate de pe scaun etc. În întrecerile sportive în general, dar mai ales în cele care implică înfruntări fizice directe și lovituri reciproce fără menajamente, se vorbește de o agresivitate în sensul bun al cuvântului, agresivitate care se cere controlată dar și antrenată și stimulată chiar dacă uneori, accidental desigur, ea poate duce la moarte. Desigur că de această dată nu prejudiciul adus altuia este scopul direct urmărit iar când un astfel de scop există, natura și dimensiunea acestuia sunt clar reglementate de norme dinainte stabilite, cunoscute și acceptate de părțile implicate. Există și o întreagă gamă de comportamente, la care vom reveni, în care agresivitatea implicată se află la limita neclară a normalului. De fapt, în aproape toate interacțiunile umane normale pot fi identificate elemente ale unui prejudiciu resimțit de una din părți astfel că, dacă este agresivitate în ură, ea se află și în dragoste. Să menționăm și fenomenul de sublimare, prin care agresivitatea se transferă altor comportamente adaptate social.

La modul general, toate acestea sumează versantul normal al agresivității sau ceea ce preferăm să numim **combativitate**.

9. AGRESIVITATE NORMALĂ (COMBATIVITATEA) VERSUS AGRESIVITATE ANORMALĂ

Dacă agresivitatea ca trăsătură a psihismului are un versant normal și unul anormal nu înseamnă că ele nu trebuie delimitate. Aceasta cu atât mai mult cu cât agresivitatea anormală este cea care preocupă în primul rând comunitatea și pe noi, psihiatrui.

Delimitarea agresivității anormale presupune identificarea a ceea ce reprezintă în esență. Este vorba de două profiluri de personalitate și de marea diversitate a formelor lor de exteriorizare.

Cele două profiluri de personalitate care reprezintă agresivitatea anormală în plan psihic sunt pe de o parte distincte, deoarece sunt diferite, iar pe de altă parte, complementare deoarece de foarte multe ori ele se combină în diferite modalități. Avem în vedere:

a. Caracterul ostil al trăirilor, dorințelor, intențiilor, acțiunilor și inacțiunilor care pot merge până la plăcerea de a face rău; și/sau, de la caz la caz, derivatele mai modeste, mai elaborate, mai subtile sau mai elementare ale acestora. Se au în vedere: invidia

care se întinde de la faptul că nu-i agreezi pe cei care au ceea ce tu nu ai aspect sintetizat în expresia „să moară și capra vecinului”, până la nemulțumirea că și alții au ce ai tu și chiar la satisfacția pentru răul altuia; firea ranchiunoasă, belicoasă, dușmănoasă sau conflictuală; ura, gelozia, vanitatea, orgoliul, opoziția față de orice autoritate și dorința de a domina cu orice preț; înclinația spre calomnie; plăcerea de a umili; indiferența sau lipsa milei sau a compasiunii față de suferința altuia sau a ceea ce Adler (1927- în: Gavrilu 1991) numea lipsa sentimentului comuniunii sociale. Ca regulă generală acest profil de personalitate este suportul formelor mai elaborate, premeditate, calculate, coordonate și organizate de agresivități și chiar a celor pregătite cu minuțiozitate, cu foarte mult timp înainte.

b. Complexul irascibilitate, iritabilitate, explozivitate, impulsivitate și pragul scăzut la frustrare, despre care am mai vorbit și pe care l-am numit și **complexul reacțiilor de scurt circuit** care determină manifestări de felul celor deja menționate.

Sunt forme primare, rudimentare, evidente și comune de manifestare a agresivității anormale. În mod obișnuit ele aparțin spectrului clinic al unor afecțiuni psihice, fapt care, așa cum s-a subliniat anterior, le face să nu respecte în multe privințe tiparul definitiv pentru agresivități.

Ambele tipuri de agresivitate anormală se regăsesc ca elemente active în cadrul larg al delincvenței, al tulburărilor de conduită, al comportamentului agresiv și antisocial (care, toate, au și alte cauze), al unora din afecțiunile psihice și neurologice majore- psihoze, epilepsie, patologie organică cerebrală exogenă etc.- și desigur, al unora din tulburările de personalitate.

Cât privește derivatele ostilității trebuie precizat că în cazul unora din ele se pune problema unor repere cantitative (la care vom reveni) deoarece ele se regăsesc, în anumite limite de intensitate mai mult sau mai puțin acceptate sau tolerate în comportamentul de toate zilele sau al unora din personalitățile accentuate.

9.1. Obstacole în calea identificării agresivității anormale. Uneori identificarea agresivității anormale este simplă, existând argumente suficiente oferite de evaluarea psihică, a comportamentului și a faptelor în consens cu datele psihologice. Nu de puține ori însă ea se confruntă cu ambiguități și chiar cu obstacole care fac dificil și chiar împiedică consensul în ceea ce privește apartenența la anormalitate a unora dintre formele de manifestare ale agresivității sau, în alte ca-

zuri, răspunsul la întrebarea de la ce nivel de intensitate se depășește normalitatea. Aici se află cel mai important loc al disputelor, controverselor, dezacordului și incertitudinii privind întrebarea unde se termină normalitatea și unde începe anormalul. Ambiguitățile și dificultățile sunt generate de doi factorii care se întrepătrund și acționează împreună: factorii morali, socioculturali, legislativi și subiectivitatea tuturor celor implicați la acest nivel; și diversitatea mare a formelor de manifestare ale agresivității normale și anormale fiecare cu specificul său.

a. Factorii morali, socioculturali, legislativi și subiectivitatea tuturor celor implicați. Este un aspect subliniat deja. La acest nivel el face ca demarcația dintre normal și anormal să varieze în limite foarte largi în funcție de situații concrete, contexte sau reguli și norme specifice acestora. Spre exemplu, unele sunt normele care se cer respectate când este vorba de regulile, uneori prea rigide, de politețe și posibilitatea de a jigni nerespectându-le riguros, și altele sunt cele stabilite de regulamentele unor competiții numite sportive unde agresivitatea este la ia acasă. De fapt, nu trebuie ignorate nici marea diversitatea a normelor morale și socioculturale, nici neconcordanțele dintre ele și nici rolul important pe care-l ocupă subiectivitatea celor implicați, agresor, victimă, martor și evaluator (chiar dacă acesta din urmă se cade să fie neutru) atunci când se pune problema aprecierii unui comportament agresiv și nici faptul că adesea se operează cu mai multe standarde ale normalității. Toate au consecințe directe și indirecte asupra limitei dintre agresivitatea normală și cea anormală.

b. Diversitatea formelor de manifestare ale agresivității anormale fiecare cu specificul său. Agresivității - fie normale, fie anormale - i se distinge o formă pasivă și una activă.

Agresivitatea anormală pasivă este componenta de fond și stabilă a agresivității anormale. Ea este reprezentată de suportul celor două profiluri de personalitate menționate mai sus și constau în prag de frustrare scăzut și în: fantasme, reverii, aspirații gânduri, dorințe și intenții cu caracter ostil cantonate în spațiul subiectiv al individului. Unele din ele sunt refulate în inconștient, altele populează imaginarul și trăirile individului. Și unele și altele, fie sunt ținute ascunse, fie sunt comunicate celor din jur, fie alimentează agresivitatea activă. La rândul lor, cele refulate în inconștient pot fi socializate prin procesul de sublimare sau pot participa prin mecanisme de conversie la patologia psihosomatică. Este bine

știut faptul că, și direct, trăirile agresive reprimite se însoțesc de reacții somato-vegetative care pot antrena disfuncții la nivelul diferitelor organe.

Nu este obligatoriu ca agresivitatea anormală pasivă să se exteriorizeze tot timpul, ea putând rămâne latentă și continua să caracterizeze o persoană fără ca aceasta să se manifeste evident ca atare. De regulă însă, ea este ținută sub control, fiind ascunsă, pentru perioade mai lungi sau mai scurte de timp, de ochii celor din jur sau de ai unora dintre aceștia. În funcție de factori externi sau interni ea ajunge să se exteriorizeze mai rar sau mai frecvent, mai intens sau mai discret, cu sau fără motiv, fie direct și deschis, fie mai mult sau mai puțin bine disimulat, fie indirect folosind persoane interpușe pe care le determină, pe o cale sau alta, să acționeze conform intereselor sale.

Agresivitatea anormală activă este constituită din formele de exteriorizare ale agresivității anormale pasive. La modul general ele sunt reprezentate de marea gamă a agresiunilor sau a tentativelor care poartă amprenta agresivității anormale. Acestea se pot defini ca: *fapte gratuite marcate de ostilitate și generatoare de prejudecii, îndreptare împotriva unor ființe sau lucruri fie cu intenția, dorința și chiar plăcerea de a produce suferință, fie ca urmare a unor reacții de scurtcircuit.* Fiind expresia unor particularități ale structurii psihice a individului, ele au în mod obișnuit un caracter recurent, înclinația spre agresivitate anormală a individului putând fi de regulă decelată în aproape tot ceea ce acesta face.

Ambele forme de agresivitate, cea anormală pasivă cât și cea activă, pot viza ființe, lucruri sau instituții. Din punctul de vedere al identificării agresivității anormale nu trebuie minimalizat faptul că ea se manifestă și asupra obiectelor și a animalelor. Aceasta deoarece mai ales în atitudinea asupra obiectelor și adesea, asupra animalelor, din timpul jocului sau a întrecerilor sportive se dezvăluie, cu mai puține rezerve, comportamentul agresiv anormal.

9.2. Criterii de diagnostic diferențial între agresivitatea normală și cea anormală. De la început trebuie spus că nu dispunem de nici un criteriu care singur să facă, în toate cazurile, diferența între agresivitatea normală și cea anormală. De aceea, în practică, pentru a asigura funcționalitatea criteriilor diagnostice este necesară asocierea lor și, în funcție de context, alegerea unor combinații diferite. Totuși nu sunt excluse cazurile care cer o evaluare mai atentă sau care lasă loc la dispute contradictorii și la incertitudini.

Pentru diagnosticul agresivității anormale dispunem de două căi complementare, una destinată

agresivității pasive și cea de a doua formelor sale de exteriorizare.

Prima cale se bazează pe instrumentele psihologice de evaluare a trăsăturilor de personalitate și are în vedere identificarea în structura acesteia și în modul obișnuit în care este privită realitatea și raporturile cu lumea înconjurătoare a trăsăturilor caracteristice agresivității anormale. Ea are avantajul că se adresează direct structurii de fond, resorturilor interioare și laturii stabile ale agresivității care sunt permanent prezente. Semnificația lor este însă limitată de specificul acestor mijloace de evaluare care singure, au doar rol orientativ. Ele nu pot impune un diagnostic, ci numai să-l susțină sau nu pe cel formulat pe baze clinice.

Cea de a doua cale diagnostică este cea clinică și ea se adresează agresivității active. Este o cale indirectă, deoarece vizează evaluarea datelor oferite de anamneză, de interviu și de analiza minuțioasă a formelor de exteriorizare ale agresivității anormale. Cu toate că este indirectă, ea este calea cea mai la îndemână deoarece oferă la vedere elementele necesare atestării faptului că manifestările sunt expresia agresivității anormale. Criteriul clinic are însă și el limitele sale. Pe de o parte, datele astfel obținute au caracter retroactiv și, din numeroase motive, inclusiv interesul și particularitățile părților implicate, sunt fie contradictorii, fie incomplete, fie nu pot fi verificate cu acuratețe. Pe de altă parte, ele nu sunt totdeauna nici suficient de riguroase și nici confirmate unanim.

La modul general, pentru caracterul de agresiune ca expresie a agresivității anormale pledează identificarea numeroaselor aspecte care o reprezintă la nivelul formelor sale pasive și active. Unele din ele au o valoare diagnostică redevabilă atunci când sunt prezente. Avem vedere două grupe de factori care, fiecare în parte, oferă certitudini. Este vorba de prezența:

a. ostilității și/sau a derivatelor sale dublate de fapte intenționate generatoare de daune gratuite și, cu atât mai convingător, de satisfacția de a le fi îndeplinit, dar mai ales de plăcerea pe care le-o produce.

b. sau a manifestărilor de scurtcircuit, cu toate că, așa cum s-a subliniat, acestea nu întrunesc integral criteriile definitorii pentru agresiuni.

În funcție de context, diagnosticul este întărit de asocierea: lipsei consimțământului victimei și a provocării, a premeditării, a caracterului insuficient motivat, sau a justificării aberante a faptelor generatoare de daune. Din păcate însă, în mod obișnuit, tot contextul în care agresiunile au loc face ca valoarea

diagnostică și chiar semnificația fiecărei componente în parte să varieze de la un caz la altul. Spre exemplu prezența în antecedente a unor experiențe neplăcute care pot lăsa după ele sensibilități deosebite pe anumite aspecte concrete limitate, existența unor complexe de inferioritate, a unor idei prevalente, a unor stări emoționale de mare intensitate (anxietate, spaimă, ură, euforie, amenințări eronat evaluate etc) sau ca urmare a utilizării unor substanțe care modifică dispoziția sau capacitatea de evaluare a realității pot determina reacții de scurtcircuit care, la o evaluare superficială, pot fi atribuite agresivității patologice,

Indiscutabil că există situații și asociații de criterii care atestă cu certitudine prezența agresivității anormale la agresor. Ele au în vedere în primul rând toate agresiunile recurente: determinate de unul din celor două grupe de factori de certitudine menționați; în care sunt chinuite fără motiv animalele sau sunt distruse propriile bunuri. Caracterul recurent este necesar deoarece o singură agresiune care întrunește condițiile de mai sus nu este cu certitudine expresia agresivității.

De asemenea, este ușor de presupus prezența agresivității anormale în situațiile mai sus menționate chiar dacă: dorința de a face rău nu s-a materializat; sau dacă din motive legate de victimă (vârstă, nivel mintal, frică) aceasta nu a fost capabilă să realizeze adevărata semnificație a faptelor sau, din aceleași motive, nu s-a opus, a consimțit, a tănuit sau neagă cele întâmplate.

Nu sunt însă puține situațiile care pretind o evaluare atentă a datelor sau care lasă loc de opinii divergente. Așa este cazul în care:

— există o provocare sau sunt oferite motive reale care-l fac pe agresor să considere că nu a făcut altceva decât să-și facă dreptate. În acest caz trebuie amintit că agresorul ignoră legislația care interzice astfel de soluții. Încălcarea acesteia nu face altceva decât proba incapacității agresorului de a-și ține agresivitatea sub control. Aici facem trei precizări. Primele două aduc argumente în plus în favoarea prezenței agresivității anormale. Ele au în vedere cazurile în care agresiunile sunt răspunsuri cu mult peste semnificația motivelor care le-au provocat, ca și cele în care agresorul se simte pe deplin îndreptățit să recurgă la agresiuni, cu atât mai îndreptățit cu cât anormalitatea pulsionilor sale agresive își pun amprenta asupra capacității de a aprecia corect realitatea. Adesea, în aceste situații, se invocă legitima apărare, o noțiune care lasă și ea loc la interpretări diferite, bine cunoscute de altfel,

privind raportul dintre dimensiunea amenințării și a răspunsului. Cea de a treia precizare subliniază faptul că, de regulă, minorii consideră că cel care a început un conflict poartă întreaga vină, indiferent de motive și de caracterul disproporționat de mare al răspunsului;

— persoanele cu trăsături agresive sunt capabile să și le disimuleze fie folosindu-se de pretexte, fie invocând buna intenție eșuată, fie construind sau înscenând cu migală și abilitate motive și justificări plauzibile, fie așteptând ca ele să apară, fie provocând cu premeditare victima pentru ca apoi să poată afirma că a fost nevoit să se apere sau să reacționeze astfel. Pentru a exemplifica, istoria ne oferă numeroase exemple, dintre care am ales pe cel al disputelor dintre Calvin (întemeietorul religiei protestante care îi poartă numele) și victimele sale, Servet și Castellio (Ștefan Zweig-1936);

— suntem în fața primei manifestări și ne lipsesc datele de anamneză.

10. CARACTER ETEROGEN

Considerăm că după toate cele spuse mai sus nu mai este necesar să documentăm faptul că agresivitatea este o realitate psihologică și psihopatologică eterogenă din punct de vedere al formelor de manifestare, al substratului morfo-funcțional, al cauzelor și al mecanismelor care-i stau la bază.

11. AGRESIVITATEA UN CONCEPT CU STATUT INTERPRETABIL, FRONTIERE MOBILE ȘI RELATIVE

S-a subliniat deja faptul că între diferitele instanțe implicate în sfera agresivității și a noțiunilor de care este strâns legată și pe care se sprijină identificarea diferitelor sale fațete nu există un consens deplin. Sunt controversate în acest domeniu în ceea ce privește limitele dintre comportamentul normal și cel anormal, dintre sănătate și anormalitate pe de o parte și tulburare psihică pe de altă parte. În plus, operând independent: fiecare instanță utilizează norme și mijloace proprii de evaluare; instrumentele existente de evaluare în acest domeniu au un grad modest de sensibilitate, specificitate și rigurozitate. Mai mult, există situații ambivalente în care normalul se întrepătrunde și chiar se suprapune cu anormalul sau în care, deși se dorește obiectivitate maximă, subiectivitatea se implică pretutindeni. Nu trebuie uitat nici faptul că în acest domeniu există diferențe în funcție de țară, de grup social, de socio-cultură de etapă istorică și mai

ales de la individ la individ. Dar poate că cele mai mari obstacole în calea consensului au la bază următoarele două cauze:

— prima cauză constă, așa cum s-a subliniat, în existența unor prejudecii și a unor forme de manifestare a agresivității pentru care limita dintre normal și anormal se bazează pe repere cantitative aproximative și mobile. Se lasă astfel un important grad de libertate care poate muta într-un sens sau în altul cursorul care delimitează trecerea de la o calitate la alta;

— cea de a doua cauză este reprezentată de faptul, și el menționat deja, că în general, la acest nivel, se operează cu standarde ale normalității – moral, stabilit prin lege, al anumitor grupe sociale și chiar individuale - care nu se suprapun integral. Ca atare, se pot încălca selectiv doar norme morale, legislative, culturale, ale unui grup social sau drepturi individuale minimalizate de celelalte instanțe. Să exemplificăm doar cu modul în care sunt interpretate, de diferite instanțe sau socioculturi agresiunea intrafamilială, uzul drogurilor, comportamentul stradal sau cel al unora din unele comunități religioase. Mai mult, există a permanentă confruntare între drepturile și libertățile individuale pe de o parte și cele colective, pe de altă parte. Astfel că fapte ale căror consecințe sunt percepute ca abuzuri de unii din membrii comunității pot fi considerate minore sau ignorate de către ceilalți.

Vom exemplifica cele spuse mai sus cu trei aspecte pe care le considerăm concludente:

a. În primul rând ne referim la manifestări ca: încăpățănarea, opoziția, lipsa compasiunii, indiferența, glumele acide, agresiunea verbală, plăcerea de a jigni, de a umili, de a bârfi, de a denigra, de a ironiza, de a critica, de a privi la fenomene ale naturii dezlănțuite sau la incendii, de a viziona filme de groază, de a asista la întreceri sportive caracterizate de agresivitate deosebită, etc. Toate acestea sunt manifestări pe care doar intensitatea le împarte în forme normale sau anormale. Desigur că pentru delimitare se vorbește de exprimarea lor în exces. Nu există însă pentru nici una nici un reper care să precizeze de la ce nivel se face trecerea la o altă calitate, nici cine trebuie să aprecieze excesul și nici cum sau cu ce se măsoară cantitativ fiecare tip de manifestare în parte. În acest fel, aprecierea rămâne la latitudinea unor opțiuni subiective adesea contradictorii.

b. Dacă la exemplele de mai sus se poate distinge o parte normală în care intensitatea este adecvată și o alta anormală care depășește anumite limite cantitative imprecis trasate, sunt și situații în care normalul

este condiționat de anormal constituind împreună structuri ambivalente ca în cazul tachinării legat de care expresia „qui s'aime se taquine” nu face decât să sublinieze ideea de mai sus. Aici pot fi incluse și relațiile sado-masochiste în care se face abstracție de faptul că la mijloc este o formă de manifestare a agresivității anormale. Concepția psihanalitică descrie și ea sentimentul ambivalent care implică dorința de incorporare a obiectului dorit, idee conținută și în expresia larg folosită „Îmi vine să te mănânc” ca mod de a sublinia prea plinul afecțiunii resimțite;

c. existența excepțiilor menționate care nu respectă riguros criteriile care definesc agresivitatea anormală.

Toate acestea au o importanță teoretică și practică deosebită. Pe de o parte ele atestă caracterul deschis al conceptului de agresivitate, mobilitatea și relativitatea reperelor sale definitorii.

Pe de altă parte el subliniază complexitatea și dificultatea sarcinii psihiatrilor, deoarece în acest domeniu fințează o „zonă gri”, care include și spațiul care face trecerea dintre agresivitate normală - agresivitate anormală - agresivitate psihopatologică. Acest spațiu reprezintă o problemă din cele mai spinoase deoarece ea nu se poate rezuma doar la recunoașterea prezenței sau a lipsei discernământului sau la evaluarea riscului de recurență, ci și pe cel al angajării subiectivității.

În ceea ce privește minorul cu comportament agresiv, deocamdată, în țara noastră, recunoașterea lipsei discernământului sau a factorilor subiectivi care adese-i domină opțiunile au caracter formal. Faptul se datorează soluțiilor oferite infractorului agresiv, prea departe de ceea ce ar trebui să fie în ceea ce privește adecvarea și eficiența. De fapt, din păcate, soluțiile actuale nu fac decât să opună tendinței sale spre răspunsuri agresive un regim instituțional el însuși agresiv.